

ТЕКСТ І ДИСКУРС: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЙ

© Колісник Ю., 2010

Визначено поняття «дискурс» і «текст»; розглянуто відмінності та подібності в суті та особливостях цих термінів. Коротко охарактеризовано основи інтерпретації понять «дискурс» та «текст» із погляду структурно-семантичних категорій. Розглянуто можливість узагальнення, і водночас, розмежування досліджуваних понять.

Ключові слова: текст, дискурс, когнітивний фрейм, комунікативна подія, адресат, адресант, реципієнт.

The paper deals with the definition of terms “discourse” and “text”. The differences and similarities of the essence of the given terms are overviewed. Short characteristics of the basis of the interpretation of the notions “discourse” and “text” from the point of view of the structural semantic categories is given. The possible way to generalize and differentiate these notions is being revised.

Key words: text, discourse, cognitive frame, communicative act, addressee, addresser, recipient.

Філологія як наука гуманітарна, на відміну від точних наук, допускає множинність визначень того самого поняття. Це, зокрема, стосується термінів *текст* і *дискурс*, для яких дослідники пропонують усе нові й нові визначення.

За всього різноманіття визначень у сучасній лінгвістиці вирізняється три основні підходи до вирішення термінологічної проблеми: утотоження понять *текст* і *дискурс*, повне розмежування понять за характеристикою статика об'єкта (текст) /динаміка комунікації (дискурс) і залучення тексту до поняття дискурсу. Розбіжності в підходах до визначення цих понять зумовлюються як історією становлення наукової галузі, об'єктом якої є текст, так і складністю, багатогранністю комунікативних одиниць вищої єдності.

Спочатку «лінгвістика тексту» слугувала загальним визначенням для будь-якого лінгвістичного дослідження тексту письмового або усного. Із цієї причини *текст* і *дискурс* розглядалися як **взаємозамінні** поняття. Дослідники використовували термін *текст*, аналізуючи процес його породження й сприйняття, вивчаючи його як процес і як продукт мовної діяльності, розуміючи під текстом фрагменти усної та письмової комунікації будь-якого обсягу. Виходячи із цього, відмінність між лінгвістикою тексту й аналізом дискурсу не розглядали як принципову.

У надрах різних наукових шкіл сформувалися й передумови для **розмежування** понять тексту й дискурсу. Спочатку текст асоціювався, насамперед, із матеріальним об'єктом, якому притаманна синтагматична протяжність, що характеризується зв'язністю та цілісністю. А термін *аналіз дискурсу*, як відзначає Н. Д. Арутюнова, використав З. З. Харріс у 1952 р. для позначення дистрибутивного аналізу тексту із залученням до його опису соціокультурної ситуації. У сфері прагматики початковим було уявлення про текст як про повідомлення або мовний акт, залучений до комунікативного процесу [1, с. 136–137].

Таким чином, дискурс почали розглядати як лінгвістичний складник комунікації, і, ширше — як мову (усну і письмову), занурену в комунікативний контекст.

У сучасній лінгвістиці використовують обидва терміни, що спричинило ряд активних дискусій із проблем тексту-дискурсу. Ці дискусії стимулюються прагненням дати вичерпне визначення поняттям, розмежувавши чи ототожнивши їх, а також чітко їх охарактеризувавши.

Визначення поняття «текст»

Аж до теперішнього часу існує проблема визначення поняття тексту. Дійсно, текст як лінгвістичний феномен надзвичайно багатопланове явище, і це зумовлює множинність його дефініцій [2].

Так, із позицій структурно-семантичного підходу текст виступає як упорядкована структурно-змістова єдність, що об'єднана різними типами лексичного, логічного, лексико-граматичного зв'язку. З позицій комунікативного напрямку текст характеризується як деяка система комунікативних елементів, функційно (тобто для конкретних цілей) об'єднаних загальною концепцією або комунікативною інтенцією в єдину замкнуту ієрархічну структуру. З урахуванням параметрів комунікативної ситуації: адресат, адресант, код, повідомлення, обставини, будь-який текст — це смислове ціле, таке, що є організованою єдністю складових його елементів; повідомлення автора (адресанта) читачеві (адресатові) [3, с. 87].

Наведені визначення в загальних рисах відображають суть тексту. Проте через розмаїття різновидів текстів це складне лінгвістичне явище на сьогоднішній день однозначно не виведене.

Як відзначає І. В. Арнольд, щоб дати загальне визначення тексту, яке б відрізняло його від інших рівнів мови, необхідно дати відповідь на такі питання: 1) що є констатувальним чинником тексту; 2) які межі тексту; 3) якими можуть бути розміри тексту й чим вони визначаються; 4) які зв'язки тексту й інших рівнів мови [4, с. 191].

1) Констатувальним чинником тексту є та обставина, що він призначений не тільки для передавання, але й для зберігання інформації. Це повідомлення не тільки контакту цього моменту, але й комунікація через століття й відстані.

2) Межі тексту визначаються задумом автора й у письмовому тексті зображуються графічно. Текст — унутрішньо зв'язане закінчене ціле, таке, якому притаманна ідейно-художня єдність. Ознака цілісності й структурованість додає особливий сенс навіть тексту, що складається з абсурдних слів, у тому випадку, якщо він побудований за певними віршованими й граматичними правилами.

3) Хоча для обмеження тексту від не-тексту обсяг повідомлення до уваги брати не належить, він має істотне значення для класифікації текстів за жанрами й літературним формам. І. В. Арнольд наводить визначення М. Халлідея, який вважає, що текст складається з речень, число яких n не може бути менше, але може бути скільки завгодно більше одиниці ($n \geq 1$). Таким чином, під текстом розуміється саме конкретний, матеріальний об'єкт, що важливо для розрізнення категорій *текст* і *дискурс* [4, с. 198].

4) Як відзначає Н. Д. Арутюнова, дискурс — це мова, занурена в життя. Тому термін «дискурс», на відміну від терміна *текст*, не застосовують до стародавніх та інших текстів, зв'язки яких із живою дійсністю не відновлюються безпосередньо. Поняття дискурсу пов'язане з поняттям тексту як процесу між учасниками комунікативної події. Поняття тексту пов'язане з відрізком мови як продуктом комунікації [1; 5, с. 210].

Визначення поняття «дискурс»

Переконливим є наступне важливе спостереження, зроблене О. С. Кубряковою та О. В. Александровою: «Під дискурсом треба мати на увазі іменний когнітивний процес, пов'язаний з реальним творенням мови, створенням мовного твору, текст є кінцевим результатом процесу мовної діяльності, що виливається в певну закінчену (і зафіксовану) форму» [6; 7, с. 324].

У структурі дискурсу виділяють три компоненти:

- 1) когнітивна модель змісту, тобто узагальнена модель референтної ситуації;
- 2) демонстрація знань про соціальний контекст, з урахуванням специфіки якого здійснюється соціальна взаємодія за допомогою текстів, а також

3) лінгвістичні знання про організацію дискурсу на макрорівні, тобто нарративних схемах побудови тексту, і на мікрорівні, під яким мають на увазі семантико-синтаксичні знання.

Когнітивний фрейм дискурсу виступає у вигляді ієрархії елементів, основними з яких є: «агент», «реципієнт», «засіб», «результат», «об'єкт», «причина», «умова», «час», «місце», «мета» та ін., і взаємодії цих елементів, що встановлюються уявленням про «дію» («акт»). Фрейм змісту тексту є абстрактнішою схемою порівняно з денотативним рівнем представлення змісту. Когнітивний компонент тексту репрезентується у вигляді багаторівневої структури. Верхнім інтегральним рівнем є у край узагальнена схема когнітивного змісту, інваріантного щодо мовних маніфестацій. Далі слідує рівень моделей, сукупне представлення яких визначає тематику жанру. У процесі декодування тексту актуалізуються передусім моделі, співвіднесені з тематичним репертуаром. Рівень приватних моделей, вузловими елементами яких є номінації тематичних розділів або певних груп текстів має змінну характеристику, а самі моделі отримують статус констант у конкретних текстах [8, с. 13; 9, с. 256].

Текст і дискурс

Семантична база тексту (когнітивний фрейм) у дискурсному процесі стає основою текстової макроструктури, яка формально втілюється в певній послідовності комунікативних блоків тексту (заголовок, вступ, основний зміст, висновок), створюючи суперструктуру або суперсхему тексту.

Дискурс — це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, прагматичними, соціокультурними й іншими чинниками; текст — це мова, яку розглядають як цілеспрямовану соціальну дію, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмів їх свідомості (когнітивних процесів). Дискурс містить паралінгвістичний супровід мови (міміку, жести).

Послідовно до моделювання прагматичних знань дискурсу підійшов Т. А. ван Дейк. Автор наводить загальний і конкретний прагматичний контексти. Фрейм загального прагматичного контексту описується в категоріях верхнього рівня (особисте, суспільне, інституційне, неформальне). Сюди ж входять репрезентації загальнокультурних знань, соціально-групові конфігурації. Конкретні моделі соціальної взаємодії визначають за допомогою релевантних характеристик учасників комунікації, куди входять: позиції, ролі, статуси, властивості, взаємовідносини (перевага, авторитет, рівнозначність), функції (тимчасові позиційні характеристики) [2, с. 76].

Детермінанти комунікативного контексту й релевантні складники когнітивного змісту, відбиваючись у мовному оформленні повідомлення, визначають специфіку вертикальної моделі розгортання текстів.

Зазначено, що в різних типах дискурсів співвідношення прагматичного й когнітивного складників дискурсу виявляється по-різному, що пояснюється відмінністю дискурсних стратегій. Так, у діалозі сценарій комунікативної ситуації набагато виразніше фіксується в тексті, тоді як у письмовому, наприклад, науково-технічному тексті домінують наведення фреймової структури референтної ситуації.

Треба мати на увазі також, що когнітивний фрейм у процесі вертикального розгортання заповнюється з урахуванням контекстуальних особливостей дискурсу. Далеко не всі компоненти ситуативної схеми або сценарію отримують реалізацію в тексті. Обов'язкові на концептуальному рівні, елементи когнітивного фрейма не завжди потрапляють у макроструктуру тексту. Шикуючись у тексті в певній конфігурації, семантичні елементи, що потрапили в експонентний план, послідовно структуруються та ієрархічно організуються, залежно від прагматичних детермінантів дискурсу, визначаючи макросхематичний сценарій (композиційну організацію) тексту. При цьому релевантними параметрами мікротекстової організації є визначення учасників комунікації та інших характеристик прагматичного контексту, подій, станів, дій тощо [10, с. 107].

Таким чином, з позицій когнітивного підходу відмінність тексту від дискурсу стає очевидною.

Висновки

Дискурс — складне комунікативне явище, яке охоплює й соціальний контекст, що створює уявлення як про учасників комунікації, так і про процеси творення й сприйняття повідомлення. У широкому смислі слова дискурс є складною єдністю мовної форми, значення й дії, що можна охарактеризувати за допомогою розуміння комунікативної події чи комунікативного акту. Перевага такого розуміння полягає в тому, що дискурс не обмежується рамками конкретного мовного висловлювання, а саме межами тексту [11]. Під дискурсом також розуміють текст зв'язного мовлення, який складається з послідовності комунікативних одиниць мови, що переважають за обсягом просте речення, і перебувають у смисловому зв'язку, вираженому лінгвістичними засобами [12, с. 19].

Під текстом розуміють переважно абстрактну, формальну конструкцію, під дискурсом — різні види її актуалізації, які розглядають під кутом зору ментальних процесів і у зв'язку з позалінгвальними факторами [2, с. 121–122].

Е. Бенвенист одним з перших надав слову дискурс, яке у французькій лінгвістичній традиції означало мовлення взагалі, текст, термінологічного значення, позначивши ним «мовлення, привласнюване мовцем» [13, с. 136–137].

Отже, у статті вирішені наступні поставлені завдання:

- уточнено поняття дискурс і текст, їх лінгвокогнітивні ознаки та особливості в сучасній мовознавчій науці;
- обґрунтовані семантико-синтаксичні категорії дискурсу та тексту;
- з'ясовано структурно-семантичні та граматичні зв'язки в дискурсі;
- висвітлено функційність дискурсу, лінгвістичну структуру, суттєві ознаки та тенденції розвитку дискурсознавства.

На думку автора, стаття стане в нагоді для дослідження комплексного підходу до визначення та вивчення аспектів розвитку когнітивного потенціалу дискурсознавства, типологій дискурсу й тексту, подальших тенденцій розвитку.

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс / Н. Д. Арутюнова // *Лингвистический энциклопедический словарь*. — М.: 1990. — 136 с.
2. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — М., 1989.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистических исследований / И. Р. Гальперин. — М.: Наука, 1981. — 139 с.
4. Арнольд И. В. *Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования* / И. В. Арнольд — Л., 1981 — 295 с.
5. Бузаров В. В. *К вопросу о термине «дискурс»* / В. В. Бузаров // *Горизонты гуманитарного знания: сб. научн. тр. ПГЛУ*. — Пятигорск, 1999 — 314 с.
6. Кубрякова Е. С. *Части речи с когнитивной точки зрения* / Е. С. Кубрякова. — М., 1997. — 326 с.;
7. Демянков В. З. *Доминирующие лингвистические теории в конце XX века* / В. З. Демянков // *Язык и наука конца 20 века*. — М., 1995 — 415 с.
8. Жаботинская С. А. *Концептуальный анализ: типы фреймов* / С. А. Жаботинская // *Вісник Черкаського університету. Серія «Філол. науки»*. — Черкаси, 1998. — Вип.11. — С. 12–25.
9. Корниенко А. В. *Языковые проблемы межкультурной научной коммуникации* / А. В. Корниенко // *Политекст*. — 2006. — Т. 2. — № 4.
10. Тер-Минасова С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация: [учеб. пособие]* / С. Г. Тер-Минасова. — М.: Слово/Slovo, 2000.
11. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [ред. Ярцева В. Н.]. — М., 1990.
12. Борботько В. Г. *Использование естественного членения дискурса при его анализе* / В. Г. Борботько // *Аспекты изучения текста*. — М., 1981.
13. Бенвенист Э. *Общая лингвистика* / Э. Бенвенист. — М., 1974.